

A. M.
Orechov

Rossijskoj universitet
družby narodov

Kantova filozofia ekonomiky vo svetle súčasnej ekonomickej mentality

Filozofia ekonomiky predstavuje strategicky dôležitý smer v rozvoji sociálno-humanitného poznania, ktorý sa rozvíja na hranici dvoch vied: filozofie a ekonómie. *Filozofia ekonomiky – filozofické problémy ekonomiky – je interdisciplinárny smer vedeckého skúmania, ktorý skúma fundamentálne, metafyzické otázky rozvoja hospodárstva a hospodárskych vied.* Filozofia ekonomiky je najdôležitejším doplnením metodológie ekonómie ako vedy. Vychádza z presvedčenia, že bez náležitej filozofickej a kategoriálnej analýzy nie je možné pochopiť množstvo súvislostí, ktoré sa bezprostredne týkajú metodologických problémov ekonómie. Ekonomická metodológia sa nezaobíde bez filozofickej – ontologickej, epistemologickej a axiologickej – analýzy ekonomiky, bez metafyzického diskurzu, ktorý v mnohých prípadoch dokáže reálne vysvetliť sporné konceptuálne problémy samotnej ekonomickej metodológie.

Filozofia ekonomiky je zároveň filozofická, ako aj ekonomická veda, ktorá ma veľa spoločné s ďalšími ekonomickými disciplínami: dejinami ekonomického myslenia, teóriou ekonómie atď. Najbližšie k filozofii ekonomiky majú v ekonomickej vede dve disciplíny: metodológia ekonómie (metodológia ekonomických vied) a politická ekonómia. Zásadný rozdiel medzi politickou ekonómiou a filozofiou ekonomiky spočíva napríklad v tom, že filozofia ekonomiky nesleduje ideologické ciele, ale snaží sa výlučne len o syntézu poznania dvoch vied – filozofie a ekonómie. Filozofická analýza v nej nepodlieha žiadnej ideológii, filozofia ekonomiky je vedou, ktorá samostatne reflektuje hodnoty a ideológie. To je dôvod, prečo akákoľvek politická ekonómia potrebuje pomoc filozofie ekonomiky, pričom filozofia ekonomiky vôbec nemusí formulovať svoje výsledky v podobe politicko-ekonomických poznatkov. Filozofia ekonomiky tak môže byť jedným zo zdrojov systémov politickej ekonómie a môže existovať, a často aj existuje, mimo akýchkoľvek väzieb na sféru politickej ekonómie.

Zo štrukturálneho pohľadu v sebe filozofia ekonomiky spája približne pätnásť základných oblastí skúmania, ktoré je možné zhrnúť do piatich veľkých skupín:

1) metodologické problémy filozofie ekonomiky (sú ňou spracované spoločne s ekonomickou metodológiou); ide o skúmanie predmetu ekonómie, objavujú sa

tu problémy princípov, zákonov, kategórií ekonómie ako vedy; do tejto skupiny patrí tiež skúmanie dejín filozofie ekonomiky;

2) filozofia trhu¹; táto skupina obsahuje päť hlavných problematík: filozofiu vlastníctva, filozofiu práce, filozofiu peňazí, filozofiu tovaru a spotrebiteľského správania.

3) filozofické problémy ekonomického vedomia; tu patria problémy ekonomických ideológií, filozofia ekonomickej politiky a tiež to, čo sa často zvykne označovať rozvláčnym a nejasným termínom ekonomická filozofia – filozofická reflexia praktických problémov hospodárstva;

4) ekonomická axiológia; tu patrí filozoficko-ekonomická analýza otázok ako spravodlivosť, ekonomické slobody. Do tejto skupiny patrí aj komplexnejšie skúmanie hodnôt v ekonómii a aj v ekonomickej praxi;

5) hospodárska etika a antropológia; tu skúma filozofia ekonomiky problémy spojené s morálkou v obchode a hospodárstve a tiež filozofické problémy ekonomickej antropológie.

Štruktúra filozofie ekonomiky

Predmet ekonómie Princípy a zákony v ekonómii Kategoriálna analýza v ekonómii Dejiny filozofie ekonomiky	Metodologické problémy filozofie ekonomiky (rozpracúva ich zároveň ekonomická metodológia)
Filozofia vlastníctva Filozofia práce Filozofia peňazí Filozofia tovaru a spotrebiteľského správania	Filozofia trhu
Ekonomické ideológie Filozofia ekonomickej politiky Ekonomická filozofia	Filozofické problémy ekonomického vedomia
Filozofia ekonomickej spravodlivosti Filozofia ekonomickej slobody Hodnoty v ekonómii a ekonomickej praxi	Ekonomická axiológia
Filozofické problémy ekonomickej antropológie Hospodárska etika	Hospodárska etika a antropológia

¹ Ide o relatívny pojem, je totiž samozrejmé, že vlastníctvo a práca existovali ešte pred akýmkoľvek trhom a pred formovaním mechanizmu trhovej ekonomiky.

Filozofia ekonomiky plní v skúmaní hospodárstva šesť hlavných funkcií: 1) svetonázorovú, 2) metodologickú, 3) kritickú, 4) kultúrno-genetickú, 5) prognostickú, 6) integračnú². Poslednú z uvedených funkcií možno pochopiť v nasledujúcom kontexte: filozofia ekonomiky by mala zohrávať úlohu programovej disciplíny, ktorá by mala spájať filozofiu ako *globálnu* vedu o všeobecných zákonoch a princípoch všetkého existujúceho a ekonómiu ako *parciálnu* vedu o hospodárstve. Úloha filozofie ekonomiky by sa dala chápať aj ako úloha *mediátora* (*sprostredkovateľa*) medzi ekonómiou a inými sociálno-humanitnými a prírodovednými disciplínami.

Immanuel Kant nenapísal práce, ktoré by sa venovali filozofickým problémom ekonomiky. Niektoré parciálne otázky sa ale objavujú v takých dielach ako *Metafyzika mravov*, *Kritika praktického rozumu*, *Idea k všeobecným dejinám vo svetoobčianskom zmysle*, *Domnelý začiatok ľudských dejín*, *Antropológia z pragmatického hľadiska* a taktiež v spise *K večnému mieru*. V našej práci sa pokúsime syntetizovať tie myšlienky nemeckého filozofa, ktoré sa týkajú filozofie ekonomiky a viažu sa na ekonomické myslenie v súčasnom svete.

Začneme prvým bodom – *počiatkom ľudských dejín* a úlohou vlastníctva v týchto dejinách. Bolo by skutočne nezmyselné hľadať na tomto mieste Kantovej tvorby nejakú rozpracovanú ekonomickú antropológiu alebo niečo, čo by sa dalo pomenovať ako *filozofia doby kamennej*. No jednotlivé myšlienky, ktoré by boli blízke súčasnej ekonomickej antropológii, by sme u nemeckého filozofa našli. Napríklad idea *všeobecného, univerzálneho prispôsobenia* sa človeka a jeho hospodárskej výroby všetkým regiónom a klimatickým oblastiam na planéte: „[...] príroda sa postarala o to, aby ľudia mohli žiť všade na Zemi, [...] zahnila ich všade, aj do tých najnehostinnejších oblastí, aby ich zaľudnila“³.

Ďalším ekonomicko-antropologickým problémom, ktorý trápi Kanta, je kulturologický problém rozdelenia na *prvú prírodu* (živočíšnu, zvieraciu) a *druhú prírodu* (umelú, vytvorenú človekom). V prípade Kantových úvah je potrebné zdôrazniť, že prechod od *prvej prírody* k *druhej* predstavuje špecifický druh *skoku* z ríše nevyhnutnosti do ríše slobody. Človek ako ekonomická bytosť je pre nemeckého mysliteľa *self-made-man* – t. j. človek, ktorý sa sám utvára. 18. storočie umožňuje rozvádzať kvetnaté úvahy o tajomnej *evolúcii* – je jedno, či v lamarckovskom alebo buffonovskom zmysle –, no *ľudia* sa z človeka neformovali

² Pozri bližšie: A. M. Орехов: *Философия экономики в России: рождение традиции*. Москва: Инфра М, 2011.

³ I. Kant: *K večnému mieru*. In: I. Kant.: *K večnému mieru*. Bratislava: Archa, 1996, s. 28 – 29. Preložil T. Münz.

ani tak vďaka evolúcii, ako vďaka svojmu vlastnému pričineniu. Tento fakt Kant permanentne zdôrazňuje.

Napríklad v spise *Idea k všeobecným dejinám vo svetoobčianskom zmysle* píše:

Príroda nerobí totiž nič zbytočne a neplytvá prostriedkami na svoje účely. Už tým, že človeku dala do výbavy rozum a na ňom sa zakladajúcu slobodu vôle, jasne oznámila svoj úmysel. Teraz ho totiž nemal viesť inštinkt, ani ho nemalo zabezpečovať a poučovať nadobudnuté poznanie; naopak, všetko mal vytvárať zo seba samého. Vynachádzanie jeho obživy, jeho zaodievania, jeho vonkajšej bezpečnosti a obrany (na čo mu nedala ani rohy býka, ani pazúry leva, ani zuby psa, ale len ruky), všetky obveselenia, ktoré môžu robiť život príjemným, aj jeho chápatosť a chytrosť a dokonca aj jeho dobrotivá vôľa, to všetko by malo byť len jeho vlastným dielom. Zdá sa, že tu sa jej zapáčilo byť čo najšetrnejšou a že svoju zvieraciu výbavu vymerala tak tesne, tak presne pre najnevýhnutnejšiu potrebu začiatočnej existencie, ako keby chcela: Ak by sa človek mal raz vypracovať z najväčšej surovosti k najväčšej zdatnosti, k vnútornej dokonalosti myslenia a (pokiaľ je to na zemi možné) tým ku blaženosti, aby to bola len jeho zásluha a aby mohol za to ďakovať len sebe samému; akoby jej bolo išlo viac o jej rozumnú sebaúctu než o jeho pohodu.⁴

Túto myšlienku Kanta je možné považovať za príspevok k rozvoju dvoch filozoficko-ekonomických oblastí: filozofie ekonomickej slobody a k rozvoju filozofických otázok ekonomickej antropológie.

Druhý bod našich úvah je spojený s tzv. *hospodárskou etikou* Kanta. V *Metafyzike mravov*, v *Kritike praktického rozumu* a v *Antropológii z pragmatického hľadiska* je možné nájsť celý sled zásadných ekonomicko-filozofických poznámok. Týkajú sa predovšetkým niektorých kladných, ale aj negatívnych charakteristík druhu homo economicus.

Začneme kladnými vlastnosťami: medzi ne na prvé miesto zaraďuje Kant dobročinnosť: „Povinnosťou každého človeka je pomáhať každému, kto je v núdzi, a to úmerne svojim možnostiam a bez nároku na akúkoľvek odmenu“⁵.

Na inom mieste formuluje podrobnú charakteristiku tejto vlastnosti:

Ktosi, kto žije v bohatstve (kto má všetky prostriedky pre šťastný život), nepovažuje za potrebné zaväzovať podobnou činnosťou osoby, ktorým pomáha. Radosť, ktorú z tejto pomoci čerpá, nevyžaduje žiadne potvrdenia a spôsobuje mu čisté morálne potešenie. Musí sa však strániť čoby len náznaku podozrenia z toho, že jeho pomoc nie je úplne nezištná. Ak by totiž budila dojem akejkoľvek povinnosti voči nemu, jeho pomoc

⁴ I. Kant: *Idea k všeobecným dejinám v svetoobčianskom zmysle*. Bratislava: Archa, 1996, s. 60. Preložil T. Münz.

⁵ MS, AA 06:453.

by nebola nezištnou, dokonca by mohla niekoho ponižovať. Musí dbať o tento dobrý dojem tak, aby si nikto nemohol ani len pomyslieť, že si chce kúpiť vďačnosť ľudí alebo dobré meno. Možno by dokonca mal (čo sa javí ako najlepšie riešenie) pomáhať tajne. Táto cnosť je dokonalejšia vtedy, keď sa pomoc udržuje v rozumných rámcoch a darca vyjadruje svoju veľkodušnosť tak, že ušetrí beneficienta hanby a neprijemností. To svedčí o skutočných morálnych kvalitách človeka.⁶

Následne zadáva Kant kazuistickú otázku: „Do akej miery máme povinnosť pomáhať? Určite nie do takej miery, aby sme nakoniec sami museli žiadať iných o pomoc.“⁷

Proti dobročinnosti stojí skúposť (lakomosť). O nej píše Kant nasledovné:

Týmto slovom rozumiem niečo iné ako *túžbu vlastniť* (keď sa snažíme hromadiť majetok vo väčšej miere, než je to potrebné, keď túžime po prepychu). Niečo také by bolo nanajvýš prehreškom voči našej povinnosti k iným (voči povinnosti dobročinnosti); nejde tu ani o *prílišnú šetrnosť*, [...], lakomstvom rozumiem odtrhávajú si od úst toho, čo potrebujeme bezprostredne pre život, a to do takej miery, že to nestačí ani na uspokojenie našich životných potrieb. Mám na mysli práve takú lakomosť, ktorá je v rozpore s *povinnosťou voči sebe samému*.⁸

Kant pri svojom rozlíšení lakomstva a šetrnosti dodáva: „Avšak lakomstvo sa nevyčerpáva prehnanou šetrnosťou: je otrockým podrobením sa moci materiálnej podoby dobra, nie jej ovládaním. Ak človek prestáva byť sám sebe pánom, tak sa v svetle povinnosti k sebe samému dopúšťa zjavného previnenia. Dostáva sa do sporu s morálnou nezávislosťou človeka (*liberalitas moralis*), čo nie je možné zamieňať so samostatnosťou v tej či inej oblasti (*liberalitas sumptuosa*), keď posledná menovaná je len špecifickým prípadom použitia druhej; inými slovami, je v rozpore s princípmi nezávislosti od všetkého s výnimkou zákona a predstavuje akt akejsi degradácie, ktorého sa dopúšťa subjekt sám na sebe.“⁹

Je dokonca možné povedať, že v jednej zo svojich posledných prác rozpracoval vlastnú koncepciu *filozofie peňazí*.

Peniaze, to veľké heslo, ktoré pred obľúbencami Plútosa otvára brány zatvorené pre všetkých menej majetných. Vynájdenie tohto prostriedku, ktorý slúžil dlho (alebo aspoň mal dlho slúžiť) výlučne na výmenu produktov ľudskej činnosti a taktiež všetkého fyzického blaha, malo od doby, keď sa stali peniaze kovovými, za následok vznik chamtivosti. Nakoniec už len to, že ich máme, nezávisle od ich

⁶ Ibid.

⁷ MS, AA 06:457.

⁸ MS, AA 06:432.

⁹ MS, AA 06:434.

použitia, z nich robí takú silu, že mnohí si myslia, že dokáže prekonať akékoľvek iné sily. Táto mechanicky podmienená vášeň, ktorá je pozbavená duše, nepripúšťa nijaké zmeny, a ak aj k niečomu vedie, tak to je len opovrhnutie.¹⁰

Rezultát: tieto myšlienky Kantovej morálnej filozofie predstavujú, hoci neveľký, no predsa vklad pre rozvoj dvoch oblastí filozofie ekonomiky: filozofie peňazí a hospodárskej etiky.

Tretí bod našej práce vychádza z nasledujúcich Kantových reflexií hospodárstva: zo snahy rozšíriť ekonomické a hospodárske vzťahy do medzinárodnej politiky a medzinárodného práva¹¹.

V tejto rovine je možné označiť pozíciu nemeckého filozofa za nekompromisnú: kategoricky odmieta akúkoľvek možnosť spájať hospodárske princípy s oblasťou medzinárodných vzťahov. Podľa Kanta nie je možné štáty ani predávať, nemôžu byť predmetom výmeny alebo odcudzenia ako tovar. Štát nielenže nemôže byť predmetom obchodu alebo výmeny, ale ani iných obchodných vzťahov: „Ani jeden pre seba jestvujúci štát (malý alebo veľký, to je jedno) nemá byť získaný iným štátom dedením, výmenou, kúpou alebo darovaním“¹².

Neskôr bližšie vysvetľuje svoju pozíciu: „Štát totiž nie je (azda tak ako pôda, na ktorej sídli) vlastníctvom (patrimonium). Je spoločnosťou ľudí, ktorej nemôže nikto iný rozkazovať a ňou disponovať, len on sám. Naočkovať ho však na iný štát a tým ho do neho včleniť, hoci mal ako kmeň svoje vlastné korene, znamená zrušiť jeho existenciu ako mravnej osoby a urobiť z nej vec, čo protirečí idei prirodzenej zmluvy, bez ktorej nie je mysliteľné právo nad nejakým národom“¹³.

Podľa nášho názoru je možné tento prístup Kanta považovať za východisko myšlienok economickej axiológie a filozofie majetku ako dvoch zásadných oblastí filozoficko-economického poznania.

V závere by sme chceli predstaviť Kantovu *filozofiu ekonomiky* a jej súčasné interpretácie v podobe nasledujúcej tabuľky:

¹⁰ MS, AA 06: 286-289.

¹¹ O filozofii práva píše tiež slovenský autor Ondrej Marchevský. Pozri: Марчевский, О.: Кант в философии права Б. Н. Чичерина. In: *Философское образование*. 2011. № 1 (23), с. 28-38; a tiež Марчевский, О.: Гражданское общество у Канта как краеугольный камень „вечного мира“. In: *Гражданское общество в современном мире: проблемы и перспективы*. Самара: Самар. Гум. Акад. 2009. с. 3-5.

¹² I. Kant: K večnému mieru. Bratislava: Archa, 1996, s. 10. Preložil T. Münz.

¹³ Ibid., s. 10 – 11.

Kantova filozofia ekonomiky a jej interpretácie z pohľadu súčasnej ekonomickej mentality

<i>Oblasť filozofie ekonomiky</i>	<i>Pozícia I. Kanta</i>	<i>Súčasný pohľad na problematiku</i>
Filozofické otázky ekonomickej antropológie	Idea všeobecného, univerzálneho prispôsobenia sa človeka a jeho hospodárskej výroby všetkým regiónom a klimatickým oblastiam na planéte	Človek je mimoriadne pružnou a univerzálnou ekonomickou bytosťou, ktorá je schopná rozvíjať hospodársku činnosť nielen na Zemi, ale aj v kozme
Filozofia ekonomickej slobody	Človek ako ekonomická bytosť je self-made-man, t. j. človek, ktorý sa sám utvára	Sloboda – univerzálna ekonomická kategória, voľný trh a konkurencia – nevyhnutné elementy akéhokoľvek hospodárstva
Hospodárska etika	Správne hospodárstvo je vytvorené na princípoch medzi lakomstvom a márnosťou	Každé hospodárstvo má svoj princíp rovnováhy, ktorý vplýva na rôzne odvodené mikroekonomické princípy: napríklad rovnováha medzi ponukou a dopytom
Filozofia peňazí	Peniaze – výlučne mechanická túžba, ktorá je zbavená čohokoľvek duchovného	Peniaze sú len nástrojom na rast bohatstva, prostriedok jeho merania a hromadenia
Ekonomická axiológia	Štát nemôže byť objektom ekonomických vzťahov, ale len ich subjektom	Štát – najvyššia politická a ekonomická hodnota pre človeka a spoločnosť
Filozofia vlastníctva	Štát nie je majetkom	Štát je politická inštitúcia, ktorá vytvára rôzne formy vlastníctva

Nakoniec je potrebné poznamenať, že filozoficko-ekonomické myšlienky I. Kanta následne rozpracovali takí autori ako J. Fichte, G. W. F. Hegel, F. List, B.

Hildebrand, M. Weber a tiež iní myslitelia, ktorí výrazne vplývali na formovanie ekonomického myslenia v 20. storočí a na počiatku 21. storočia.

Preklad: Ondrej Marchevský

Zhrnutie

Kantova filozofia ekonomiky vo svetle súčasnej ekonomickej mentality

Príspevok sa venuje filozofii ekonomiky I. Kanta. Filozofia ekonomiky – filozofické problémy ekonomiky – je vedeckým interdisciplinárnym smerom, ktorý skúma fundamentálne, základné, metafyzické otázky rozvoja hospodárstva a hospodárskej vedy. Človek je podľa Kanta bytosťou, ktorá je schopná univerzálne sa prispôbiť všetkým geografickým a ekonomickým regiónom Zeme. Jeho sociálna a ekonomická evolúcia je evolúciou typu self-made-man, t. j. človeka, ktorý sa samostatne utvára bez pomoci iných. „Dobré hospodárstvo“ je podľa názoru I. Kanta vytvorené na základe vyvážených princípov medzi lakomstvom a šetrnosťou.

Kľúčové slová: Kant, ekonómia, ekonomika, filozofia

Summary

The Philosophy of Economics of I. Kant in the Light of Contemporary Economic Mentality

The paper is devoted to the philosophy of economics by I. Kant; philosophy of economics - “philosophical problems of economics”, - scientific interdisciplinary stream, studying the most fundamental, basic, metaphysical questions of development of economy and science about economy. According to Kant, a man is a living being universally adapted to all geographical and economic regions of the Earth. His social and economic evolution could be described as evolution of “self-made man”, i.e. as a man who created himself without somebody’s assistance. “A good economy”, as Kant argues, must be constructed on a moderate principle, as a happy medium in relation to stinginess and thrift.

Keywords: Kant, Economy, Economics, Philosophy

Prof. Andrey Mikhailovich Orekhov

Katedra sociálnej filozofie

Fakultet humanitarných i sociálnych nauk

Rossijskoj universitet družby narodov

Moskva, Ruská federácia

orekhovandrey@yandex.ru

STUDIA PHILOSOPHICA KANTIANA 2 / 2016